

Marta Mirosława Perkowska

Międzykulturowa refleksja pedagogiczna dotycząca transplantacji

Wprowadzenie

Transplantacja komórek, tkanek i narządów jest materią o znacznym ciężarze społecznym, a zatem – problemem społecznym. Kluczowym pytaniem jest to: dlaczego „działalność”, która pozwala ratować oraz poprawiać jakość życia ludzi wpisuje się w obszar problemów społecznych? Odpowiedzią jest globalny deficyt dawców. Precyzyjniej rzecz ujmując, problem leży w braku decyzji o przekazaniu komórek, tkanek, narządów do przeszczepu. Brak darowanych transplantów to brak możliwości ratowania życia ciężko chorych pacjentów.

Jak zauważa Paweł Czarnecki „większość z nas nie spotyka się w życiu z koniecznością podjęcia decyzji np. o przekazaniu organu do przeszczepu, dokonaniu aborcji, lub poddaniu się zabiegowi in vitro, wszyscy natomiast żyjemy w pewnej atmosferze intelektualnej, w której trudno jest określić własną tożsamość bez zajęcia stanowiska wobec takich właśnie kwestii”¹. Dawstwo narządów – donacja – jest zależna od indywidualnych, ludzkich postaw, uregulowań prawnych, struktur społecznych, a także praktyk kulturowych. Podejście do kwestii związanych z medycyną transplantacyjną

¹ P. Czarnecki, *Dylematy etyczne współczesności*, Difin, Warszawa 2008.

kształtowane jest w dużej mierze przez uwarunkowania religijne². Implikuje to możliwość postawienia kilku założeń wstępnych. Po pierwsze, zaprezentowanie stanowisk głównych religii odnośnie do transplantacji – wciąż kontrowersyjnej metody leczenia. Po drugie, ukazanie wyzwania, jakim w mojej ocenie właśnie dla pedagogiki jest edukacja zdrowotna społeczeństwa w zakresie propagowania idei donacji³.

Rola religii w kreowaniu podstaw wobec transplantacji

Podjmując rozważania nad znaczeniem i wpływem religii na postawy ludzi wobec transplantacji, w pierwszej kolejności wyjaśnienia wymaga, czym jest religia. Zdaniem Stanisława Głaza „ze względu na złożoną, bogatą i wieloaspektową rzeczywistość religii, trudno jednoznacznie powiedzieć, czym jest religia oraz sformułować jednorodną jej definicję. Dotyka ona osobistych przeżyć człowieka, stanowi równocześnie zjawisko społeczno-kulturowe”⁴. Za cenną uważam refleksję Józefa Tischnera o tym, że „w czasach nowożytnych sprawy rozumu i wiary wyraźnie się komplikują, wypierają ze sfery myślenia o świecie i człowieku religie oraz dawną metafizykę. Bóg przestaje być potrzebny do zrozumienia świata. Religia nie jest już powszechną formą życia człowieka, jest natomiast coraz częściej przedmiotem naukowych dociekań”⁵. Pomimo obserwowanej laicyzacji społeczeństwa to wciąż przy ważnych, trudnych, krańcowych doświadczeniach ludzie najczęściej sięgają po oręż wiary i religii. W zdecydowanej większości przypadków konfrontacja człowieka z zagadnieniem transplantacji odbywa się w trudnej z perspektywy emocjonalnej atmosferze. Wymaga ustosunkowania się do decyzji o zgodzie na pobranie narządów

² P. Małkowski, *Kulturowe uwarunkowania w transplantologii*, [w:] *Problemy wielokulturowości w medycynie*, E. Krajewska-Kułak, I. Wrońska, K. Kędziora-Kornatowska (red.), Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010, s. 327.

³ Szerzej ten temat przedstawiam w monografii *Postawy młodzieży akademickiej wobec transplantacji*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2019.

⁴ S. Głaz, *Rola Kościoła w integralnym rozwoju młodzieży*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2010, s. 88.

⁵ J. Tischner, *Wokół spraw wiary i rozumu*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 1981, nr 3, s. 5-21.

z ciała zmarłej, bliskiej osoby lub doświadczenia własnej, ciężkiej choroby, w której jedyną szansą na wyleczenie jest zgoda na przyjęcie przeszczepu. O szczególnym związku między medycyną a różnie rozumianą duchowością pacjentów, piszą Jakub Pawlikowski i Krzysztof Marczewski: „Pomimo różnic obie te dziedziny przenikają się w życiu i decyzjach poszczególnych osób i oddziałują wzajemnie na siebie, kształtując kulturowy pejzaż społeczeństwa. Religie, proponując swoistą ontologię, antropologię i aksjologię, odnoszą się zazwyczaj również do problemu zdrowia, choroby i cierpienia, wartościują czyny związane z podejściem do człowieka chorego oraz formułują dyrektywy odnoszące się między innymi do początkowych i końcowych momentów ludzkiego życia. Z tego powodu trudno nie uwzględniać znaczenia religii w decyzjach i zachowaniach przynajmniej części pacjentów, dla których religia jest sprawą ważną lub nawet najważniejszą”⁶. Autorzy powołując się na badania z zakresu antropologii kultury i socjologii medycyny wskazują następujące kluczowe funkcje, jakie religia może pełnić w odniesieniu do medycyny:

- eksplikacyjno-sensotwórczą – wpływa na rozumienie niektórych pojęć (np. choroba, cierpienie, śmierć), poprzez odniesienie do religijnie zdefiniowanego sensu życia;
- normatywno-kontrolną – określa normy oceny moralnej i kształtuje stosunek wobec wielu kwestii (np. bioetycznych);
- charytatywną – stymuluje do organizowania pomocy chorym, niekiedy również w wymiarze instytucjonalnym (np. szpitale, hospicja);
- wspierającą – pomaga lepiej radzić sobie z cierpieniem i chorobą oraz dostarcza wsparcia ze strony wspólnoty religijnej (modlitwa, opieka kapelana);
- terapeutyczną – skłania do szukania środków uzdrowienia w modlitwie, sakramentach czy mocy uzdrowicieli⁷.

⁶ J. Pawlikowski, K. Marczewski, *Religia a zdrowie – czy religia może sprzyjać trosce o zdrowie?*, cz. 1, *Wartość zdrowia w wielkich religiach świata*, „Kardiologia po Dyplomie” 2008, t. 7, nr 10, s. 96.

⁷ Zob. B. Tobiasz-Adamczyk, *Wybrane elementy socjologii zdrowia i choroby*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000, cyt. za ibidem, s. 96.

Michał Nowicki, który analizował liczbę przeprowadzanych transplantacji w różnych krajach świata twierdzi, że „religia jest istotnym czynnikiem kształtującym rozwój transplantologii w danym kraju”⁸. Z perspektywy tej metody leczenia w kontekście oddziaływań religijnych jako istotne w literaturze przedmiotu wskazywane są trzy dominujące na świecie religie: chrześcijaństwo, islam i hinduizm. Zaznacza się także rolę judaizmu, szintoizmu, Świadków Jehowy oraz szczególnie stosunek religijny do przeszczepów reprezentowany przez Romów.

Chrześcijaństwo a transplantacje

Chrześcijaństwo dzieli się na trzy główne nurty wyznaniowe: katolicyzm, protestantyzm i prawosławie. W ich ramach istnieją tysiące mniejszych odłamów. Ze względu na ograniczony charakter artykułu skupię się na dominującym w regionie Podlasia wpływie Kościołów katolickiego i prawosławnego⁹.

Kościół katolicki, jak podkreśla Stanisław Gulak, systematycznie reaguje na pojawiające się nowe pytania moralne, związane z postępem nauk. Tym samym nie pozostawia poza obszarem swego zainteresowania tak ważnej dla osoby ludzkiej i dla ludzkości kwestii, jaką jest transplantacja¹⁰. Józef Wróbel zwraca uwagę na dyskusję prowadzoną w latach 50. XX wieku przez ówczesnych moralistów, których część, interpretując integralność ciała ludzkiego pryncypialnie, radykalnie wykluczała możliwość ofiarowania narządów przez dawcę żywego. Stanowisko to argumentowane było przez podkreślenie eksperymentalnego charakteru tych zabiegów, co stanowiło

⁸ M. Nowicki, *Poglądy wielkich religii świata na transplantacje narządów*, <http://piotri-pawel.lodz.pl/files/transplantacja.swf> [dostęp: 22.05.2017].

⁹ W regionie prawosławie reprezentowane jest przez Wschodni Kościół Staroobrzędowy nieposiadający hierarchii duchownej. Należy do niego 968 osób w 3 parafiach oraz 220 tys. osób należących do diecezji białostocko-gdańskiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Zob. *Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016, file:///C:/Users/Temida2/Desktop/oz_wyznani-fareligijne_stow_nar_i_etn_w_pol_2012-2014.pdf [dostęp: 24.05.2017].

¹⁰ S. Gulak, *Transplantacja narządów w świetle nauki Kościoła Katolickiego*, „Pielęgniarstwo XXI wieku” 2011, nr 4(37), s. 32.

zagrożenie zarówno dla dawcy, jak i biorcy. Z biegiem czasu dominującym głosem w tej dyskusji stało się stanowisko przeciwników takiego myślenia, którzy opierali się w formułowaniu swoich opinii na podejściu egzystencjalnym uwzględniając perspektywę personalistyczną¹¹. Przychylając się do takiej (egzystencjalnej, personalistycznej) wykładni hierarchowie Kościoła katolickiego, kontynuują promocję idei transplantacji, podkreślają konieczność zachowania obostrzeń moralnych, takich jak wyrażenie świadomej zgody dawcy na pobranie narządów¹². Z ambon katolickich płyną kazania popierające ideę ratowania życia i zdrowia ludzi za pomocą technik medycyny transplantacyjnej, gdyż życie w teologii chrześcijańskiej uznawane jest za wartość najwyższą. Taką opinię w 1956 roku jako oficjalne stanowisko Kościoła przedstawił Papież Pius XII¹³. Od tamtej pory akt donacji narządów określany jest jako udzielany w imię miłości bliźniego dar życia, najwyższy akt wsparcia i miłości drugiego człowieka, akt wielkoduszności, bezinteresowności i solidarności z chorymi¹⁴. Fundamentalne dla takiego stanowiska były słowa autorytetu, jakim jest Jan Paweł II, zawarte w jego encyklice *Evangelium vitae*¹⁵, na której stronach Papież uznał donację za czyn heroiczny względem drugiego człowieka: „Oprócz faktów powszechnie znanych, istnieje jeszcze heroizm dnia codziennego, na który składają się małe lub wielkie gesty bezinteresowności, umacniające autentyczną kulturę życia. Pośród tych gestów na szczególne uznanie zasługuje oddawanie organów, zgodnie z wymogami etyki, w celu ratowania zdrowia,

¹¹ Ibidem, s. 37.

¹² Zob. *Katechizm Kościoła Katolickiego*, „Pallotinum”, Poznań 1994, s. 2295-96, cyt. za S. Gulak, *Transplantacja...* s. 32.

¹³ Zob. A. Modlińska, P. Krakowiak, *Stanowisko Kościoła katolickiego i innych religii wobec przeszczepiania narządów*, [w:] *Wytyczne dotyczące zasad zgłaszania i przygotowywania zmarłych dawców do pobrania narządów*, B. Rutkowski i in. (red.), Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 26-44.

¹⁴ E. Antos, M. Zelman, *Cultural and religious determinants of organ transplants in Poland and worldwide*, “Journal of Public Health, Nursing and Medical Rescue” 2012, nr 1, s. 8.

¹⁵ Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, http://www.vatican.va/holy_father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae_pl.html [dostęp: 11.11.2009].

a nawet życia chorym, pozbawionym niekiedy wszelkiej nadziei”¹⁶. Równocześnie Jan Paweł II zdecydowanie potępił „praktykę wykorzystywania embrionów i płodów ludzkich jeszcze żywych (...) jako źródła organów albo tkanek do przeszczepów służących leczeniu niektórych chorób”¹⁷.

Kościół katolicki zgadza się z medycznymi kryteriami śmierci mózgowej jako rzetelnymi wobec orzekania śmierci człowieka¹⁸. Papieska Akademia Nauk w 2007 roku opublikowała deklarację „Why the Concept of Brain Death is Valid as a Definition of Death”, mającą charakter oficjalnego stanowiska Kościoła¹⁹. Dostrzeżone przez etyków katolickich zostało także pewne potencjalne ryzyko związane z tą metodą leczenia. Jednym z głównych niebezpieczeństw moralnych, jakie katolicy upatrują w transplantacji, jest realne zagrożenie komercjalizacji tej dziedziny medycyny. „Przez handel narządami, medycyna transplantacyjna zostałaby uwikłana w okrutne niszczenie zdrowia biednych dla ratowania bogatych”²⁰.

Mimo poparcia dla technik medycyny transplantacyjnej (także ksenotransplantacji – przeszczepów międzygatunkowych), etycy katolicycy wyrażają zaniepokojenie możliwością ingerencji w istotę człowieczeństwa przez przekroczenie bariery gatunkowej na skutek tego typu działania²¹. Kościół katolicki sprzeciwia się przeszczepowi gonad i mózgowia jako części ciała ludzkiego związanych z jego reprodukcją i tożsamością.

Zasobem społecznym, płynącym z nauki Kościoła katolickiego jest to, że jego hierarchowie dostrzegają potrzebę budowania świadomości wśród wyznawców, co do dobra, jakie niesie ze sobą (przy zachowaniu zasad etycznych) transplantacja. Najlepszym na to dowodem są słowa Papieża

¹⁶ Ibidem, s. 86, http://w2.vatican.va/content/jo-hn-paul-ii/pl/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25031995_evangelium-vitae.html [dostęp: 25.05.2017].

¹⁷ J. Wróbel, *Dar Życia*, „W Drodze” 2014, nr 2 (486) s. 41.

¹⁸ Zob. Jan Paweł II, *Poszukiwania naukowe muszą szanować godność każdej ludzkiej istoty*, „L'Osservatore Romano” 2000, nr 11-12 (228), s. 37-39.

¹⁹ Zob. *Why the Concept of Death is Valid as a Definition of Brain Death*, Statement by the Pontifical Academy of Sciences and Responses to Objections, *Extra Series 31*, Vatican City, 2008, <http://www.pas.va/content/accademia/en/publications/extraseries/braindeath.html> [dostęp: 27.05.2017].

²⁰ S. Gulak, *Transplantacja...*, s. 33.

²¹ B. Wójcik, *Etyczne aspekty transplantacji serca*, „Kardiochirurgia Torakochirurgia Polska” 2004, nr 4, t. 1, s. 134-36.

Jana Pawła II z 2000 roku, skierowane do uczestników Światowego Kongresu Transplantologicznego: „należy zaszczyścić w sercach ludzi, zwłaszcza młodych, szczerze i głębokie przekonanie, że świat potrzebuje braterskiej miłości, której wyrazem może być decyzja o darowaniu narządów”²². Uważam, że słowa te mogą być interpretowane jako wyrażone wprost zalecenie podjęcia działań z zakresu edukacji zdrowotnej wobec ludzi młodych (m.in. studentów).

Aprobujące podejście do medycyny transplantacyjnej jest tym, co łączy poszczególne kościoły chrześcijańskie²³. Jednak w Kościele prawosławnym tematyka transplantacyjna to przedmiot nielicznych wewnętrznych debat. Z jednej strony prezentowana jest akceptacja pośmiertnej donacji, którą zgodnie z ideą chrześcijańskiej miłości bliźniego uważa się za godną pochwały metodę ratowania życia i zdrowia ludzi. Świadectwem tego są słowa Miliona Efthimiou’a, „Kościół prawosławny nie sprzeciwia się oddaniu narządów i tkanek po śmierci, jeśli są wykorzystane do poprawy życia ludzkiego, dla transplantacji czy eksperymentu medycznego, mającego służyć poprawie skuteczności leczenia lub zapobieganiu chorobom”²⁴. Jednocześnie w dyskusjach wybrzmiewa niepokojące stanowisko niektórych teologów tego wyznania, którzy uważają przeszczep serca za niedopuszczalny²⁵.

Problematyka transplantacji, z zasady, stanowi jeden z elementów łączących kościoły chrześcijańskie. Podstawą do przyjęcia takiego założenia jest osadzenie przeszczepów na wiodącej dla tego nurtu wyznań religijnych, idei miłości bliźniego, której najwyższym przejawem może być darowanie części samego siebie. Elementem łączącym jest również, to, że większość hierarchów Kościoła prawosławnego, tak samo jak katolickiego

²² Jan Paweł II, *Przemówienie do uczestników Światowego Kongresu Towarzystwa Transplantologicznego*, Rzym 2000, cyt. za: S. Gulak, *Transplantacja...*, s. 34.

²³ M. Mandrecki, *Religie świata a transplantacje*, cz. 1, *Poglądy kościołów chrześcijańskich na problematykę transplantacji narządów i tkanek*, „Anestezjologia i Ratownictwo” 2015, nr 9, s. 374.

²⁴ E. Antos, M. Zelman, *Cultural and religious...*, s. 8.

²⁵ Ibidem, s. 8; zob. A. Modlińska, P. Krakowiak, *Stanowisko...*, s. 26-44; K. Pabisiak, *Religie o dawstwie narządów*, [w:] *Transplantacja jestem na tak. Podziel się swoją decyzją. Program edukacyjny na temat dawstwa i transplantacji narządów oraz tkanek*, Stowarzyszenie „Życie po przeszczepie”, Warszawa 2008, s. 40-43.

wskazuje na konieczność edukacji społecznej w zakresie transplantacji. Jak pisze Michał Mondecki: „Kościół prawosławny uważa, iż nie należy nikogo zmuszać do dawstwa narządów, lecz zachęcać i wskazywać jak dobrym jest to uczynkiem”²⁶.

Islam a transplantacje

W islamie tematyka przeszczepów ma długą i znaczącą historię, gdyż dokonywanie reimplantacji oczu czy kości przypisywane było zarówno starożytnym lekarzom muzułmańskim jak i prorokowi Mahometowi²⁷. Współcześnie Międzynarodowe Zgromadzenie Nauk Prawnych i Muzułmańskiej Organizacji Nauk Medycznych wydało opinię uznającą przeszczepy w myśl doktryny za dozwolone²⁸. Zarówno uwarunkowania historyczne, jak i wydanie oficjalnego, pozytywnego stanowiska co do technik medycyny transplantacyjnej nie wpłynęło na ukształtowanie wśród muzułmanów jednolitej opinii na temat transplantacji. Muzułmanie, czyli w tłumaczeniu z języka arabskiego muslim – poddani Bogu wyznawcy islamu nie prezentują jednomyślnego stanowiska wobec transplantacji. Wierni swój stosunek do przeszczepów kształtują na podstawie interpretacji słów proroków, głównie Mahometa, której dokonują lokalni duchowni. Zatem dana wykładnia jest zależna od różnic kulturowych wynikających z zajmowanego terytorium oraz kontekstów historycznych. Dominującym poglądem na transplantację jest ten akceptujący, wynikający z zapisów prawa koranicznego, mówiącego o tym, że życie ludzkie jest najwyższą wartością, dlatego w imię jego ratowania dopuszcza się możliwość przeprowadzenia zabiegów transplantacyjnych²⁹. Narządy mogą być pozyskiwane jedynie

²⁶ M. Mandeki, *Religie...*, cz. 1, s. 374.

²⁷ E. Antos, M. Zelman, *Cultural and religious...*, s. 9.

²⁸ Zob. *Transplantacja a religie*, Opracowane na podstawie pracy dyplomowej Aleksandry Bełdowicz *Problematyka niskiej liczby dawców w świetle prawa polskiego, unijnego i amerykańskiego*, <https://www.dawca.pl/warto-wiedziec/transplantacja-a-religie> [dostęp: 26.05.2017].

²⁹ Zob. S. Mousavi, *Ethical considerations related to organ transplantation and Islamic Law*, “International Journal of Surgery” 2006, t. 4, nr 2, s. 91-93.

w trybie donacji *ex mortuo* i tylko w przypadku wyrażonej za życia zgody dawcy jak i jego rodziny. Z grona potencjalnych dawców wykluczane są osoby skazane na karę śmierci. Krytyka donacji *ex vivo* wynika z faktu, że pobranie narządu mogłoby spowodować osłabienie ważnych funkcji życiowych dawcy³⁰. W przypadku islamu religijne uwarunkowania transplantacji są niezwykle silne, co uwidacznia zakaz przeszczepiania narządów pomiędzy muzułmanami a przedstawicielami innych religii. Niedopuszczalne jest, aby narząd pobrany od wyznawcy islamu został przeszczepiony osobie innego wyznania. Zakaz nie obowiązuje w sytuacji odwrotnej, ponieważ w takim przypadku narząd zostaje „uświęcony” przez obecność w ciele muzułmanina³¹.

Zaskakujące jest podejście do ksenotransplantacji. Świnie powszechnie uważane za zwierzęta nieczyste, przez co zakazane do konsumpcji, są dopuszczone jako źródło narządów dla wyznawców Mahometa „pod warunkiem zapewnienia kontynuacji życia muzułmanina i poprawy jego jakości”³².

Większość imamów uznaje śmierć mózgu jako kryterium warunkujące orzeczenie śmierci człowieka, a w związku z tym traktuje przeszczepę jako moralnie dopuszczalną metodę terapeutyczną. Jednakże w przypadku wyznawców odłamów fundamentalistycznych nie ma zgody na orzekanie o śmierci opartej na stwierdzeniu śmierci mózgu. Dominuje pogląd, według którego transplantacje to metoda niegodna, bezczeszczącą zwłoki zmarłego³³. Bogactwo islamu sprawia, iż istnieje jeszcze trzeci, skomplikowany przypadek, kiedy to, co prawda transplantacje są uznawane za metodę

³⁰ J. J. Pruszyński, J. Putz, D. Cianciara, *Uwarunkowania religijne i kulturowe potrzeb muzułmanów podczas zdrowia i choroby*, „Hygeia Public Health” 2013, nr 48/1, s. 112.

³¹ K.M. Górska, *Związek medycyny i religii. Podobieństwa i różnice w poglądach na temat transplantacji organów wśród przedstawicieli judaizmu, buddyzmu i islamu*, [w:] *Wiara, polityka i religia*, M. Sadowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, s. 194, <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/docmetadata?from=rss&id=64702> [dostęp: 05.06.2017].

³² Ibidem.

³³ M. Mandecki, *Religie świata a transplantacje, cz. 2, Poglądy niechrześcijańskich religii świata na problematykę transplantacji narządów i tkanek*, „Anestezjologia i Ratownictwo” 2016, nr 10, s. 141.

terapeutyczną przy jednoczesnym wykluczeniu możliwości orzekania śmierci potencjalnego dawcy opartej na kryteriach śmierci mózgu³⁴, co jest istotne dla pozyskiwania „nadających się” do przeszczepiania narządów.

Prawo koraniczne potępia handel narządami, jednak to właśnie w krajach, gdzie islam jest dominującą religią odnotowuje się najwięcej tego typu praktyk. Szczególnym miejscem na transplantacyjnej mapie świata jest Iran, który z powodzeniem wprowadził komercyjny model pozyskiwania narządów (głównie nerek) regulowany przez program LURD (*living unrelated donor renal transplantation*)³⁵. Piotr Małkowski zwraca uwagę na to, że poziom akceptacji dla przeszczepiania narządów w krajach muzułmańskich zdaje się być skorelowany ze statusem ekonomicznym, „liczba wykonywanych transplantacji jest większa w Kuwejcie czy Arabii Saudyjskiej w porównaniu z Pakistanem, w którym do niedawna odnotowywano przypadki handlu narządami”³⁶.

W literaturze przedmiotu podkreślane jest to, że podejście do kwestii zdrowia i choroby wśród wyznawców islamu jest wciąż niewystarczająco eksplorowane badawczo. Za główną przyczynę takiego stanu rzeczy uznaje się liczebność odłamów tej religii oraz wpływów, jakie na jej kształt – formę radykalizowania, ma obszar świata, który zamieszkują jej wyznawcy, ich poziom wykształcenia oraz status ekonomiczny.

Hinduizm a transplantacje

Sushruta – święte księgi hinduskie, których pochodzenie datowane jest na 600 rok p.n.e., zawierają rozbudowane opisy zabiegów transplantacyjnych, takich jak przeprowadzane przez hinduskich lekarzy przeszczepy skóry oraz mitologiczne opisy ksenotransplantacji, w czasie których Bóg mądrości Ganesz do ludzkiego ciała miał implantowaną głowę słonia³⁷.

³⁴ Ibidem, s. 141.

³⁵ B. Rutkowski i in. (red.), *Wytyczne dotyczące zasad zgłaszania, kwalifikacji i przygotowania zmarłych dawców do pobrania narządów*, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009, s. 37-38.

³⁶ P. Małkowski, *Kulturowe uwarunkowania...*, s. 333.

³⁷ Ibidem, s. 334.

Tematyka transplantacyjna w tym systemie religijnym ma ugruntowaną pozycję.

Wśród wyznawców hinduizmu, jak zauważa M. Mandecki, „z racji wielości hinduistycznych odłamów, różniących się między sobą zarówno wierzeniami na temat Boga jak i praktykami religijnymi, niemożliwe jest stworzenie zamkniętego systemu etycznego charakterystycznego dla hinduizmu”³⁸. Postawy wyznawców hinduizmu wobec transplantacji są zróżnicowane. Z jednej strony z poziomu oficjalnych wytycznych religijnych, nie znajdują niczego, co mogłoby wskazywać na formułowanie zakazu czy jakiegokolwiek nieprzychylności wobec transplantacji. Z drugiej strony nie są formułowane opinie propagujące donację. Oświadczenie Amerykańskiego Stowarzyszenia Świątyni Hindu w sprawie transplantacji nie zawiera zakazu donacji. Każdorazowo decyzja o przekazaniu komórek, tkanek czy narządów ma charakter indywidualny i należy do wyznawcy³⁹. Donacja przez hinduistów popierających transplantacje oceniana jest jako działanie motywowane altruizmem i postrzegana jako akt poświęcenia⁴⁰.

Negatywne nastawienie do transplantacji motywowane względami tej religii, może opierać się na wierze w reinkarnację. W związku z tym przeszczep postrzegany bywa jako „próba sztucznego zatrzymania duszy w starym ciele, co może wiązać się z zaburzeniem naturalnego cyklu narodzin i śmierci”⁴¹.

Hinduizm podobnie jak inne religie zdecydowanie potępia komercjalizację przeszczepów. Zasady wiary nie są w stanie uchronić wyznawców przed handlem narządami. W Indiach (gdzie hinduizm jest dominującą religią) ze względu na rozwarstwienie społeczne, przeludnienie i biedę właśnie wśród ludzi wyznających tę religię ma miejsce najwięcej płatnych donacji⁴².

³⁸ M. Mandecki, *Religie...*, cz. 2, s. 143.

³⁹ *Transplantacja jestem na tak...*, s. 39.

⁴⁰ P. Małkowski, *Kulturowe uwarunkowania...*, s. 334.

⁴¹ E. Antos, M. Zelman, *Cultural and religious...*, 9.

⁴² Zob. Raport UNODC na temat zjawiska handlu ludźmi w Indiach, 2013, <http://handelludźmi.eu/hl/baza-wiedzy/archiwum/2013/6141,Raport-UNODC-na-temat-zjawiska-handlu-ludźmi-w-Indiach.html> [dostęp: 07.06.2017]; W. Zięba, *Handel*

Judaizm a transplantacje

Zdaniem rabina Robbiego Bermana wyznawcy judaizmu są tymi, którzy najrzadziej decydują się na przekazanie narządów. Negatywne nastawienie do donacji może wynikać z niewłaściwego interpretowania zapisów *Tory*⁴³.

Dominującym prawem judaizmu jest „pikuah nefes”, czyli zasada zachowania życia. To na ten zapis powołują się rabini propagujący ideę ofiarowania narządów. Prawo to jest tak istotne, że znosi inne, np. prawo koszerności. W sytuacji zagrożenia śmiercią głodową dozwolone jest zjedzenie wieprzowiny. To właśnie ten zapis pozwala na akceptowanie także ksenoprzeszczepów jako metody zgodnej z moralnością żydowską.

Wśród zborów żydowskich, w zależności od stopnia ortodoksyjności, zmienia się nastawienie wobec transplantacji. Zdarza się, że poglądy reprezentowane przez wyznawców tej religii są ze sobą sprzeczne⁴⁴. Rygorystyczne interpretowanie niektórych zapisów *Tory*, np. mówiących o konieczności pochowania zwłok jak najszybciej, najlepiej tego samego dnia, jest niekorzystne dla przeprowadzenia zabiegów transplantacyjnych. Problematyczne są też zasady dotyczące obchodzenia się z ciałem zmarłego, np. zakaz przecinania powłoki ciała, co uniemożliwia pobranie narządów. Trudności mogą pojawić się już w momencie akceptacji zasad orzekania śmierci człowieka. W prawie żydowskim śmierć człowieka utożsamiana

organami ludzkimi, cz. 2, „My a Trzeci Świat” 2004, Pismo Gdańskiego Ośrodka Ruchu Solidarności z Ubogimi Trzeciego Świata Maitri, nr 4(77), lipiec-sierpień 2004, http://www.maitri.pl/gazetka/my_77/html/organy2.htm [dostęp: 07.06.2017]; P. Rosochowicz, *Plaga handlu ludzkimi organami*, http://www1.rfi.fr/actupl/articles/119/article_9202.asp [dostęp: 07.06.2017].

⁴³ Zob. P. Bruzzone, Skróty wykładu wygłoszonego 28 sierpnia 2005 roku w ramach programu Scholar in Residence organizowanego we współpracy ze Stowarzyszeniem ATaRa (na podstawie tłum. M. Krawczyk), Biuletyn Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie nr 28, <http://poznan.jewish.org.pl/index.php/judaizmcom/Rzecz-o-przeszczepach.html> [dostęp: 07.06.2017]; P. Bruzzone, *Religious Aspects of Organ Transplantation*, „Transplantation Proceedings” 2008, nr 40, s. 1064-1067.

⁴⁴ E. Antos, M. Zelman, *Cultural and religious...*, s. 9.

jest z ustaniem pracy serca i zanikiem oddechu. Niemożliwe jest zatem – przestrzegając dosłownie zapisów prawa tej religii, pobranie bijącego serca lub np. płuc z ciała, które jeszcze „oddycha”.

Specyficznym zachowaniem Żydów wobec transplantacji, warunkowanym interpretacją nakazów religijnych, jest to, że w myśl zasady „pikuah nefes” zgodzają się na bycie biorcą, ale zgodnie z regułą nienaruszalności zwłok ludzkich oraz z „tchijat ha-metim”, czyli wiarą w zmartwychwstanie ciała ludzkiego, a w związku z tym koniecznością zachowania kompletu narządów⁴⁵, nie godzą się na bycie dawcą.

Większość nurtów judaizmu uważa przeszczepianie narządów za działanie zgodne z etyką i moralnością religijną. Rabin R. Bermana, który powołując się na cytat z *Księgi Powtórzonego Prawa* (30: 19) – Bóg mówi ludowi: „kładę przed tobą życie i śmierć... wybierz życie”, apeluje do współbraci o to, by w swej ziemskiej podróży, kiedy staną przed takim wyborem, zawsze wybierali życie⁴⁶.

Świadkowie Jehowy a transplantacje

Głównym problemem natury religijnej, z jakim muszą zmierzyć się Świadkowie Jehowy jest zakaz transfuzji krwi. Duchowni tego wyznania tłumaczą, że zasada ta została zapisana w *Biblii*: (*Dzieje Apostolskie* 15: 20) „lecz trzeba im napisać, by się powstrzymywali od rzeczy splugawionych przez bożki i od rozpusty, i od tego, co uduszone, i od krwi”⁴⁷. Postawa Świadków Jehowy wobec transplantacji ewoluowała. Od początkowej akceptacji, po całkowity zakaz przyjmowania przeszczepów, za którego złamanie od 1967 roku groziło wykluczenie ze zboru⁴⁸. Obecnie zgoda na leczenie z wykorzystaniem technik medycyny transplantacyjnej jest indywidualnym wyborem każdego wyznawcy Jehowy. Warunkiem koniecznym,

⁴⁵ Zob. P. Bruzzone, Skrót wykładu...

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ *Biblia internetowa, Dzieje Apostolskie 15:20*, <http://www.biblia-internetowa.pl/Dzieje/15/20.html> [dostęp: 07.06.2017].

⁴⁸ P. Małkowski, *Kulturowe uwarunkowania...*, s. 334.

znoszącym piętno grzechu z zabiegu jest obowiązek całkowitego oczyszczenia transplantu z krwi dawcy. Sama operacja powinna być przeprowadzona tak, aby w żadnym wypadku nie doszło do transfuzji krwi u biorcy⁴⁹.

Wyznawcy szintoizmu i Romowie jako przeciwnicy transplantacji

Szintoizm, obok buddyzmu, jest dominującą religią w Japonii i jedynym systemem religijnym, który zabrania transplantacji *ex mortuo*. Uwarunkowania religijne i kulturowe były na tyle znaczące społecznie, że wpływały na regulacje prawne w tym zakresie. Do 1997 roku obowiązywał w Japonii zakaz przeprowadzania transplantacji. Obecnie mimo sprzyjających warunków, takich jak popierające transplantację prawo, wysoki poziom medycyny oraz sprzyjające warunki ekonomiczne, w dalszym ciągu wpływy religijne są na tyle silne, że 90% przeprowadzanych przeszczepów bazuje na donacji *ex vivo*⁵⁰.

Szintoizm w założeniu odnosi się jedynie do kwestii życia doczesnego. Nie zajmuje się życiem po śmierci⁵¹. Jednakże kreuje ściśle określone przekonania, co do czystości człowieka, konieczności zachowania jej przez rytualne obmywanie, co ma zapobiec skalaniu. To, co najistotniejsze dla kwestii podejścia wyznawców szintoizmu do transplantacji to przekonanie o nieczystości zwłok ludzkich. Nieczyste zwłoki ludzkie i przez to niebezpieczne dla żywych, muszą zostać nietknięte. Wierzenia te wynikają z przekonania, że „ciało jest darem bogów, jedną z wielu konstytutywnych części świata i należy mu się szacunek. (...) nie może zostać naruszone, gdyż jego uszkodzenie (np.: przez pobranie narządów do transplantacji) skutkować może zaburzeniem równowagi świata oraz więzi między zmarłym, a opłakującymi go bliskimi. Dlatego też wyznawcy szintoizmu z reguły przeciwni są transplantacji”⁵². Przerwanie powłok ludzkich jeszcze do niedawna

⁴⁹ Zob. *The Gift of a Lifetime. Religion and Organ and Tissue Donation*, <http://www.organtransplants.org/understanding/religion> [dostęp: 07.06.2017]; A. Modlińska, P. Krakowiak, *Stanowisko...*

⁵⁰ M. Mandecki, *Religie...*, cz. 2, s. 143.

⁵¹ Zob. P. Różycki, *Turystyka a pielgrzymowanie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016.

⁵² M. Mandecki, *Religie...*, cz. 2, s. 142.

uważane było za przestępstwo zarówno pod kątem religijnym, moralnym i prawnym.

Romowie stanowią grupą etniczną o trudnym do sprecyzowania poglądzie religijnym. Postawa wobec transplantacji kształtowana jest na przekazywanym z pokolenia na pokolenie systemie wierzeń m.in. w odniesieniu do śmierci. Romowie wierzą, że po śmierci człowieka jego dusza pozostaje w ciele przez jeden rok. W tym czasie niedopuszczalne jest okaleczanie ciała, gdyż byłoby to równoważne z okaleczeniem duszy⁵³.

Zakończenie

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że w skali świata zadeklarowani ateści to zaledwie około 2% populacji⁵⁴, w związku z tym można wnioskować, że większość ludzi swoje poglądy, decyzje, zachowania w większym lub mniejszym stopniu determinuje wpływem jakiegoś systemu wierzeń. Zdaniem Gabe Bullard postęp technologiczny na świecie będzie przyczyną sukcesywnego osłabiania pozycji religii w wielu obszarach życia społecznego⁵⁵, jednak obecnie zasadne wydaje się przyjęcie założenia o istnieniu zależności między wyznaniem, poziomem religijności osoby a jej postawą wobec transplantacji. Za trafne podsumowanie uważam słowa Katarzyny Marii Górskiej: „nie należy zapominać, iż o wyniku tanatologicznych rozważań każdej wierzącej osoby, w większym lub mniejszym stopniu, przesądza wiedza i status zwierzchników danego kościoła oraz współpracujących z nim etyków i autorytetów”⁵⁶. Przykładem doskonale ilustrującym ową zależność jest Japonia, gdzie pomimo wysokiego poziomu medycyny, zamożności społeczeństwa, właśnie ze względu na uwarunkowania kulturowe wynikające z dominującej religii, jaką jest szintoizm (zabraniający pobierania narządów) wykonuje się znikomą liczbę przeszczepień⁵⁷.

⁵³ Ibidem, s. 142.

⁵⁴ Zob. *Religie świata*, Centrum Nauki Kopernik, http://www.kopernik.org.pl/bazawiedzy/artykuly/kultu_rareligie-religie-swiate [dostęp: 22.05.2017].

⁵⁵ Zob. G. Bullard, *The World's Newest Major Religion: No Religion*, “National Geographic” 2016, <http://news.nationalgeographic.com/2016/04/160422-atheism-agnostic-secular-nones-rising-religion> [dostęp: 22.05.2017].

⁵⁶ K.M. Górka, *Związek medycyny...*

⁵⁷ M. Nowicki, *Poglądy...*

Podejmowanie w ramach wielu dyscyplin (także pedagogiki) tematyki związanej z tą metodą leczenia, powinno zgodnie z celem nauki prowadzić do zdobywania wiedzy, wyjaśniania zjawisk, podnoszenia jakości życia, innowacji, ale przede wszystkim do poszukiwania prawdy. Prawdy, która zwłaszcza w humanistyce miewa charakter subiektywny⁵⁸, warunkowany indywidualnymi postawami ludzi. Należy pamiętać o tym, że postawy społeczne mogą być kształtowane w myśli teorii uzasadnionego działania autorstwa Martina Fishbeina i Icka Ajzena, zwanej modelem postawy doskonale racjonalnej, która zakłada, że u podstaw ludzkiego zachowania leży posiadana wiedza (procesy poznawcze), a podejmowane zachowanie jest racjonalne. Skuteczna edukacja zdrowotna propagująca transplantacje jako metodę leczenia a tym samym idee donacji, powinna uwzględniać kulturowe uwarunkowania odnoszące się do tej metody leczenia. Dzięki temu ma szansę sprostać współczesnemu wyzwaniu humanistycznej edukacji, jakim jest kreowanie protransplantacyjnych postaw społecznych.

Bibliografia

- Antos E., M. Zelman, *Cultural and religious determinants of organ transplants in Poland and worldwide*, "Journal of Public Health, Nursing and Medical Rescue" 2012, nr 1.
- Battro A. i in., *Why the Concept of Death is Valid as a Definition of Brain Death*, Statement by the Pontifical Academy of Sciences and Responses to Objections, *Extra Series 31*, Vatican City, 2008, <http://www.pas.va/content/accademia/en/publications/extraseries/braindeath.html>
- Białas A., *Istota i cel nauki – spojrzenie fundamentalisty*, „Pauza Akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności” 2011, nr 127.
- Biblia internetowa, Dzieje Apostolskie 15:20*, <http://www.biblia-internetowa.pl/Dzieje/15/20.html>
- Bruzzone P., *Religious Aspects of Organ Transplantation*, "Transplantation Proceedings" 2008, nr 40, s. 1064-1067.

⁵⁸ A. Białas, *Istota i cel nauki – spojrzenie fundamentalisty*, „Pauza Akademicka. Tygodnik Polskiej Akademii Umiejętności” 2011, nr 127.

- Bruzzone P., Skróc wykładu wygłoszonego 28 sierpnia 2005 r. w ramach programu Scholar in Residence organizowanego we współpracy ze Stowarzyszeniem ATaRa (na podstawie tłum. M. Krawczyk), Biuletyn Gminy Wyznaniowej Żydowskiej w Warszawie nr 28, <http://poznan.jewish.org.pl/index.php/judaizmcom/Rzecz-o-przeszczepach.html>
- Bullard G., *The World's Newest Major Religion: No Religion*, "National Geographic" 2016, <http://news.nationalgeographic.com/2016/04/160422-atheism-agnostic-secular-nones-rising-religion>
- Czarnecki P., *Dylematy etyczne współczesności*, Difin, Warszawa 2008.
- Głaz S., *Rola Kościoła w integralnym rozwoju młodzieży*, Wyższa Szkoła Filozoficzno-Pedagogiczna Ignatianum Wydawnictwo WAM, Kraków 2010.
- Górska K.M., *Związek medycyny i religii. Podobieństwa i różnice w poglądach na temat transplantacji organów wśród przedstawicieli judaizmu, buddyzmu i islamu*, [w:] *Wiara, polityka i religia*, M. Sadowski (red.), Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2015, <http://www.repozytorium.uni.wroc.pl/dlibra/docmetadata?from=rss&id=64702>
- Gulak S., *Transplantacja narządów w świetle nauki Kościoła katolickiego*, „Pielęgniarstwo XXI wieku” 2011, nr 4(37).
- Jan Paweł II, *Evangelium vitae*, http://www.vatican.va/holy-father/john_paul_ii/encyclicals/documents/hf_jpii_enc_25031995_evangelium-vitae_pl.html
- Jan Paweł II, *Poszukiwania naukowe muszą szanować godność każdej ludzkiej istoty*, „L'Osservatore Romano” 2000, nr 11-12(228).
- Katechizm Kościoła Katolickiego*, „Pallotinum”, Poznań 1994.
- Małkowski P., *Kulturowe uwarunkowania w transplantologii*, [w:] *Problemy wielokulturowości w medycynie*, E. Krajewska-Kułak, I. Wrońska, K. Kędzióra-Kornatowska (red.), Wydawnictwo Lekarskie PZWL, Warszawa 2010.
- Mandecki M., *Religie Świata a transplantacje, cz. 1, Poglądy kościołów chrześcijańskich na problematykę transplantacji narządów i tkanek*, „Anestezjologia i Ratownictwo” 2015, nr 9.
- Mandecki M., *Religie Świata a transplantacje, cz. 2, Poglądy niechrześcijańskich religii świata na problematykę transplantacji narządów i tkanek*, „Anestezjologia i Ratownictwo” 2016, nr 10.
- Modlińska A., Krakowiak P., *Stanowisko Kościoła katolickiego i innych religii wobec przeszczepiania narządów*, [w:] *Wytoczne dotyczące zasad zgłaszania i przygotowywania zmarłych dawców do pobrania narządów*, B. Rutkowski i in. (red.), Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009.
- Mousavi S., *Ethical considerations related to organ transplantation and Islamic Law*, "International Journal of Surgery" 2006, t. 4, nr 2, s. 91-93.

- Nowicki M., *Poglądy wielkich religii świata na transplantacje narządów*, <http://piotripawel.lodz.pl/files/transplantacja.swf>
- Pabisiak K., *Religie o dawstwie narządów*, [w:] *Transplantacja jestem na tak. Podziel się swoją decyzją. Program edukacyjny na temat dawstwa i transplantacji narządów oraz tkanek*, Stowarzyszenie „Życie po przeszczepie”, Warszawa 2008.
- Pawlikowski J., Marczewski K., *Religia a zdrowie – czy religia może sprzyjać trosce o zdrowie?*, cz. 1, *Wartość zdrowia w wielkich religiach świata*, „Kardiologia po Dyplomie” 2008, t. 7, nr 10.
- Perkowska M., *Postawy młodzieży akademickiej wobec transplantacji*, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2019.
- Pruszyński J.J., Putz J., Cianciara D., *Uwarunkowania religijne i kulturowe potrzeb muzułmanów podczas zdrowia i choroby*, „Hygeia Public Health” 2013, nr 48/1.
- Raport UNODC na temat zjawiska handlu ludźmi w Indiach, 2013, <http://handelludzi.eu/hl/baza-wiedzy/archiwum/2013/6141>, Raport-UNODC-na temat-zjawiska-ha ndluludzi-w-Indiach.html
- Religie świata*, Centrum Nauki Kopernik, http://www.kopernik.org.pl/bazawiedzy/artykuly/kultu_rareligie-religie-swiate
- Rosochowicz P., *Plaga handlu ludzkimi organami*, http://www1.rfi.fr/actupl/articles/119/article_9202.asp
- Różycki P., *Turystyka a pielgrzymowanie*, Wydawnictwo WAM, Kraków 2016.
- Rutkowski B. i in. (red.), *Wytyczne dotyczące zasad zgłaszania, kwalifikacji i przygotowania zmarłych dawców do pobrania narządów*, Wydawnictwo Via Medica, Gdańsk 2009.
- Tischner J., *Wokół spraw wiary i rozumu*, „Zagadnienia Filozoficzne w Nauce” 1981, nr 3.
- Transplantacja a religie*, Opracowane na podstawie pracy dyplomowej Aleksandry Bełdowicz pt. *Problematyka niskiej liczby dawców w świetle prawa polskiego, unijnego i amerykańskiego*, Dawca.pl, <https://ww.w.dawca.pl/wartowiedziec/transplantacja-a-religie>
- Wójcik B., *Etyczne aspekty transplantacji serca*, „Kardiologia Torakochirurgia Polska” 2004, t. 1, nr 4.
- Wróbel J., *Dar Życia*, „W Drodze” 2014, nr 2 (486).
- Wyznania religijne w Polsce 2012–2014*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2016, file:///C:/Users/Temida2/Desktop/oz_wyznania_religijne_stow_nar_i_etn_w_pol_2012-2014.pdf

Zięba W., *Handel organami ludzkimi, cz. 2*, „My a Trzeci Świat” 2004, Pismo Gdańskiego Ośrodka Ruchu Solidarności z Ubogimi Trzeciego Świata Maitri, 2004, nr 4(77), http://www.maitri.pl/gazetka/my_77/html/organy2.htm

Summary

Organ donorship – donation – is dependent on individual, human attitudes, legal regulations, social structures, as well as cultural practices. The approach to issues related to transplantation medicine is largely shaped by religious conditions. In relation to this, the goal of the article is to present the positions of the main religions concerning transplantation – a method of treatment that continues to be controversial, and to show the challenge that health education of society poses to pedagogy, in the author’s assessment, with regard to propagation of the idea of organ donation.

Key words: attitudes, transplantations, religion, culture, health education